

INSTITUT ZA JEZIK U SARAJEVU

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA 12

JEZIK I DEMOKRATIZACIJA
(ZBORNIK RADOVA)

LANGUAGE
AND DEMOCRATIZATION
(PROCEEDINGS)

SARAJEVO

2001.

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

С ЈЕДНОГ ЈЕЗИКА НА ТРИ:
ПРЕМОЋ ПОЛИТИКЕ НАД ЛИНГВИСТИКОМ

Прейходне найомене

Разговарајући негде у јесен 1993. године о социolingвистичким и стандардолoшким питањима са колегом Браниславом Брборићем, међу српским лингвистима највише заокупљеним том материјом, признао сам да ми се необично допала његова духовита и оригинална метафора *йросйраййна језичка грађевина*. Њену ваљаност проверили смо код заједничког нам учитеља, академика Павла Ивића па ју је Брборић (Брборић 1991 [1994]: 162-163, 187-188) опсежније разрадио у два своја текста. По тој метафори, којом сам се у каснијем раду често и радо користио, српски језик, као и сваки други, представља голему троспратну грађевину, која омогућује да се све оно што у језику постоји смести где треба и како треба. На првом спрату су изворни народни говори, који се у нас терминологизују и проучавају као наречја, дијалекти, поддијалекти и говори. На другом су тзв. урбани супстандардни говори (најмање проучавани и најслабије проучени), којим се служи огромна већина мање или више урбанизованих, школованих и образованих људи, натераних, “функционалним насиљем над језиком“, да се одлепе од дијалекатске базе, од које се, колико се год трудили, никад не могу толико удаљити да се не би “препознало“ из ког су краја. И најзад, на трећем спрату су стандардни говори, и сами издељени на функционалне стилове и подстилове, зависне од многобројних струка, склоности људи, њихове лектире, образовања и још којечега, па и онога што се покадшто означава као “начитаност“.

Зађе ли се дубље у ту “спратословију“, наћи ће се да су сви спратови такође вишеспратни, издељени на мноштво просторија, соба и собица, у које се смештају корисници језичких идиома, индивидуално и колективно. При свему томе, пошто је реч о апстрактној грађевини, могуће је скакати са спрата на спрат, шетати и трчати кроз све просторије, што људи свакодневно, активно или пасивно, и чине како знају и умеју. Чине то и књижевници и други списатељи, мање или више свесни

“шта сањају и шта им се догађа”. Иако се наука бави свим поменутиим спратовима, у друштвеном животу људи и народа, трећи спрат сматра се толико важним као да осталих и нема.

Научени да о језику размишљамо као о уређеном систему, вазда имамо разлога да се чудимо необичној повезаности системских категорија, али и њиховој “раздешености”, поготову кад су посредни изворни народни говори, каткад толико различити да је и ваљано разумевање међу носиоцима појединих међу њима поприлично отежано.

На просторима бивше Југославије, нарочито у Хрватској, говорило се, чак и у насловима појединих расправа, о јединству тзв. дијасистема и о различитости стандардних идиома, премда је у стварности обрнуто: сваковрсних разлика увек је много више у равни дијасистема, односно скупине уједнојезичених дијалеката или вернакулара, него на нивоу стандарднојезичког система, односно нормативно одређеног стандардног језика, упркос и његовој, свој његовој, разведености, разуђености или слојевитости. Колико год били склони да се бране од политике - сваке политике, добре или лоше - и лингвисти и други језикознаници, али и “пуки” корисници језика и његових творевина, бивају често несвесни од коликог је утицаја политика на развој и разумевање језичких прилика. Није згорег у томе смислу подсетити се: на језичке договоре у Бечу и Новом Саду; на виšekратне језичке расправе у хрватском Сабору у 19. столећу или на политичке забране и разрешнице Вуковом моделу српског књижевног језика за владе Обреновића у Србији - све до одлуке министра просвете Кнежевине Србије Димитрија Црнобарца да се, четири године после Караџићеве смрти (1864), - скине, 1868, свака забрана његовом језичком моделу (исп. о томе Луковић 1994: 56-57); на интервенције земаљске владе у Сарајеву да се “преосмисли” затечено стање етноконфесионалних и језичких прилика у БиХ након Берлинског конгреса - већ 1880. године доноси се уредба о томе да се у БиХ има знати “само за Бошњаке, који се по вјери дијеле на муслимане, источноправославне и католике хришћане”, а не за Србе, Хрвате и “Турке” (Папић 1978: 118-119); на авнојске одлуке о народима и језицима: на уставне одредбе и политичке расправе о њима, са свим њиховим менама и противречјима у раздобљу од 1944. до 1988. године, када је у Уставном суду (СФР) Југославије донето мишљење (Мишљење 1989 [1988]) о неуставности одредбе о “хрватском књижевном језику” као “стандардном облику народног језика” (...) “и Срба у Хрватској”, који се на нивоу вернакулара (народног језика) и на нивоу предмета у школи могао сматрати и називати - и српским. И тако даље - све до ратних времена у БиХ (1992-1995), која су донела и ново дефинисање треће националне заједнице у БиХ, укључујући и противречност између новог етнонима за муслимане/Муслимане (Бошњаци) и новог лингвонима (“босански

језик“), констатовану, али не и конституционализовану, у Дејтонско-париском споразуму (Документи 1997).

Садашње стање језичких прилика на бившем српскохрватском језичком простору

Кад сам се спремао за овај скуп у Неуму и кад сам написао и 29. маја 2001. г. доставио необично дуг резиме, питао сам се шта још могу дометнути ономе што сам доставио у Сарајево а што сада безмало дословно преносим у други одељак свог текста као разраду тезе о “премоћи политике над лингвистиком“. Пред том тезом, мислио сам, не смеш занемети, јер мораш, ако си одан струци, сабрано и поштено, изложити свој прилог виђењу језичких и ванјезичких реалија како би, евентуално, дао допринос настојању организатора овог скупа да се расветле језичке прилике на једнојезичко-тројезичком простору између Македоније и Бугарске на (југо)истоку и Словеније на (северо)западу његовом, те да се оне, шта год то значило, “демократизују“.

Старије питање од оног у наслову овог текста јесте - како је успостављен један књижевни, односно стандардни језик Срба и Хрвата. што је јединствен случај код словенских народа, међу којима је много оних који су културноисторијски (били) ближи него Срби и Хрвати. Овде је реч о пркосу политичке историје, која је надмоћно победила језичку повест. Уосталом, и у позадини опредељења за вуковски модел књижевног језика у Загребу, и по речима водећих хрватских језикословаца, стоје управо мотиви политичке провенијенције: “натјечање у крајевима за које није било у почетку јасно хоће ли се окупити око ове или оне националне језгре“ (цитат из текста Д. Брозовића према: Ивић 1990: 118-119).¹ Павле Ивић је свакако у праву када каже “да је напуштање

¹ Поводом ових Брозовићевих речи ваља подсетити на чињеницу да правог “натјечања” није ни било. Одавно је, наимае, јасно да је судбина напора и најплеменитијих жеља свих Јелачића, каснијих Маретића, Гајевих истомишљеника (по Гају из 1849. године “Српски језик је наш књижевни језик“), била одређена онога тренутка када је на сцену у најорганизованијој форми одлучно изашла католичка црква. Можда би, дакле, неке неизвесности око националног опредељивања штокаваца католика било да је, рецимо, српска православна црква континуирано и чврсто стајала и инсистирала на Вуковим, и не само његовим, позицијама (“Срби сва три закона“). А српска национална, светосавска црква у току вишевековног турског јарма превише је онемоћала да би могла бити равноправан противник Ватикану. Отуда су, уосталом, Срби на почетку 18. века били принуђени на револуционарни рез, на посезање за спасоносним рускословенским језиком.

кајкавског књижевног језика било најјачи политички потез који је грађански Загреб икада повукао“ (Ивић 2001: 192).

Природни језик увек је скуп мање или више разноликих говорних идиома, односно скуп различитих језичких система, које стандардни језик и национална идеологија што стварају “конкретан“ језички стандард - “обједињавају“ и тиме успостављају као “један те исти језик“. Вољом хрватског националног покрета, крајем претпрошлог века, *вуковски модел српског књижевног језика* успостављен је и као *хрвајски језички стандард*, односно *хрвајски књижевни језик*. То, наравно, не значи оно што се види само из “приземне перспективе“ - да су “Хрвати Србима украли (књижевни) језик“ (Костић 1999 [1964] и Милосављевић 1999), али значи оно што би савремено хрватско језикословље можда волело да се није десило.

А оно што се десило - преузимање вуковског модела српског књижевног језика, особито у раздобљу 1891-1901. г. - управо је омогућило националну интеграцију практично свих штокавских римокатолика под хрватским националним знамењем. За оно што се стварно десило није нужна “птичја перспектива“. Можда је довољно мало добре воље - и према себи и према другима. И мало научне акрибије. Чакавски Хрвати, увек неоспорни Хрвати, и кајкавски несловенци, чије је хрватство данас, и одавно, прецизно речено - од друге половине XVII века (Ивић 1990: 103) неоспорно, само су привидно имали другог избора. Јамачно, и њихови идиоми, названи наречјима, могли су, и те како, понети терет хрватске језичке стандардизације, али је против тога војевала политичка историја, историја јачих, оних који су утемељили свеколик хрватски национални обухват, онај што данас постоји.

Јасно је да данас не вреди ламентирати над истином што је приликом националног опредељивања католика штокаваца у XIX веку пресудну улогу одиграла религија, што је коначну победу однео “праизвор свих недемократских решења“ (Екмечић 2000: 35).

Могло би се рећи, а да се не погреша: најпре се прешло са три језика на један, а тек једно столеће касније - с једног језика на два, односно на три језичка стандарда. Друго је, наравно, питање што три “нова“ језичка стандарда - *српски*, *хрвајски* и *бошњачки* - и даље сачињавају исти стандарднојезички систем, исти (разноназивни) стандардни језик, “исти језик“, како би рекао Далибор Брозовић, “у значењу - тај, а не други језик, а не исти језик у значењу - такав, а не друкчији језик“ (Брозовић 1978: 70). Разуме се, то и/ли такво стање ствари не мора се више никоме свиђати. Не свиђа се ни аутору овог текста ни многим његовим

истомишљеницима што је политика имала такву и/ли толику премоћ над лингвистиком.

Уосталом, политика је увек и свугде јача од лингвистике. Ко ме је ипак више стало до лингвистике него до политике, он мора *изнаћи* (find out) да је *засада*, односно и *даље*, посреду *истии сѿандардни језик*, чије су *ѿри националне варијанѿе* такође назване - језицима. Трећа је, најновија, очигледно - термилошки погрешно одређена, јер у БиХ, и уопште, постоје три *босанске варијанѿе*, три *босанска (и херцеговачка) језика*. Ако Бошњаци остану при називу "босански језик", они бирају пут самооспоравања властитог језичког и културног идентитета. Такво стање ствари, по логици самоодбраменог рефлекса, природно рађа нерасположење и код миротворних Срба и Хрвата, који се, с термилошким преименовањем "босанскога" у - *бошњачки језик*, јављају, практично, и у улози заштитника *бошњачког идентѿиѿеѿа*.

На штокавском простору могла је настати једна нација. Могла је настати, али није настала. За утеху, коме је до утехе, није ни на немачком (Немци, Аустријанци, Швајцарци). У шта ће прерасти нације "на овим просторима" и изван њих, у овоме (двадесетпрвом) столећу и у наредним вековима, шта ће с њима бити у *векове векова* - доживеће и видети неки нови нараштаји, а нама остаје да што боље, науци што примереније, расветлимо шта се збило и како се шта збило. Толико смо дужни онима који верују да им наука може помоћи ако им је Бог окренуо леђа.

Поѿоње најомене

Сумњам да ће се српски, хрватски и бошњачки језички стандард у догледној будућности обрађивати, описивати и прописивати као једно лингвистичко биће - у уѿбеницима и приручницима, правописима, речницима и језичким саветницима намењеним школској употреби. То се мало када чинило и у прошлости упркос зебњама и повикама да из једног центра прети та опасност. Кад то кажем, не изражавам ни најмање носталгије што није (било) другачије него онако како јесте (било), нити жалим што наша тронационалност не личи на ону на говорном простору немачког језика (Немачка, Швајцарска, Аустрија). Наша ситуација објективно је замршенија, и дијахронијски и синхронијски, и вернакуларно и стандарднојезички. И не само у Босни и Херцеговини или због ње, премда је у њој и због ње све још замршеније. Што се мене тиче а, мислим, и добре већине људи од струке и науке (па и политике),

у српској језичкој култури - која данас има три епицентра (Београд, Бања Лука и Подгорица) - нужни су "чисти рачуни" и у језичкој политици и у језичкој науци. И нужна је заштита националних мањина, по могућности - међусобно усклађена на релацији Београд-Загреб-Сарајево-Бањалука-Подгорица, без обзира на даљи развој политичких и државноправних прилика, које подразумевају и европеизацију и глобализацију "ових простора".

Европеизација и глобализација не може бити река без меандара, који угрожавају и мале језике и мале културе. И кад саберемо наша "три језика" у "један" и кад узмемо те три величине као засебне језике упркос њиховој стварној једнојезичности, осведочићемо се да није реч о нарочито знатним и значајним - величинама. Можда ће доћи време кад ће и србистика, и кроатистика, и бошњакистика (за коју би најбоље било да сама отклони лингвонимски дублетизам, што објективно угрожава њен идентитет) - схватити да им је стручна сарадња у заједничком интересу. Као директор јединог Института за српски језик већ пету годину, ја то схватам и трудим се колико могу да неопходну сарадњу охрабрујем. Разуме се, новонастали простор српског језика намеће мом институту и србистици, по логици "опћене правилности", и друкчије вредновање старих послова и старих достигнућа. И намеће нове послове лингвистичкој србистици. Део тих послова обавља се и под окриљем Одбора за стандардизацију српског језика, основаног 4. децембра 1997. године. Његови резултати нису тајна и они су доступни свачијем суду. Засад је највећи од њих *Образни речник српског језика* (Николић 2000), досад највећи једнотомни речник нашег језика (око 163 000 лексичких јединица [лема]).

Нема демократизације наших језичких прилика без самосталности и одговорности свих наших ентитета - и у језичкој науци и у језичкој политици, која се не води само у "научним круговима". Добро је да се у сваком "ентитету" - и државном, и регионалном и националном - схвати и прихвати спознаја да су екстремизми у тумачењу језичких феномена понајвише штетни за средину која их сама не сузбија. Ни говорни простор српског језика није слободан од тих екстремизама. С неким од њих сучељавао се и Одбор за стандардизацију српског језика (Одлука Одбора бр. 2 1998, Одлука Одбора бр. 4 1998, Закључак Одбора бр. 13 2000, Закључак Одбора бр. 14 2000).

Свако је властан да процењује шта му је штетно, а шта корисно, али никоме није згорег да буде свестан да је узајамна обзирност боље начело од необузданих безобзирности, којих је било у нашој прошлос-

ти. Поштен однос према језичким чињеницама, какве год оне биле, и обзирност при њиховом тумачењу први су услов било какве демократизације. Такав однос, уверен сам, може се наћи у неким лингвистичким штивима и публикацијама из новијег времена обзнањеним у земљи и свету, које препоручујем вашој пажњи (Ивић 1990; Ивић + З 1991; Станојчић, Поповић 1995; Петровић 1996; Радовановић + 7 1996; Телебак 1998 [1996]; Ивић + 8 1998; Реметић 2000; Брборић 2000, 2001). Демократизација не подразумева љубав међу људским јединкама и њиховим колективитетима, али подразумева правила игре и њихово поштовање.

ЛИТЕРАТУРА

- Брборић 2000 - Бранислав Брборић, *О језичком расколу (Социолингвистички огледи I)*. - Београд - Нови Сад (ЦПЛ - Прометеј), стр. 474.
- Брборић 2001 - Бранислав Брборић, *С језика на језик (Социолингвистички огледи II)*. - Београд - Нови Сад (ЦПЛ - Прометеј), стр. 384.
- Брозовић 1978 - Dalibor Brozović, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar porodice južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*. U: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 9-75.
- Документи 1997 - *Документи Дејтон-Париз/Documents Dayton-Paris*. - Приред. Витомир Поповић и Владимир Лукић, Бања Лука.
- Екмечић 2000 - Милорад Екмечић, *Револуција 1848. и Балкан*, Нови Сад, Матица српска.
- Закључак Одбора бр. 13 2000 - *Ружење српске језичке културе* [Реаговање Комисије за односе с јавношћу и решавање неодложних питања на оптужбе поводом "признања" трећег језика у БиХ]. - Језик данас (Нови Сад), ИВ/11, 29-31.
- Закључак Одбора бр. 14 2000 - *Ружење језичке културе (II)* [Ново реаговање Комисије за односе с јавношћу и решавање неодложних питања на оптужбе поводом "признања" трећег језика у БиХ]. - Списи Одбора за стандардизацију српског језика III, Београд, 215-218.
- Ивић 1990 - Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. - Београд-Приштина (БИГЗ-Јединство), стр. 335.

- Ивић 2001 - Павле Ивић, *Српски народ и његов језик. Приредио Милорад Радовановић. Целокућна дела Павла Ивића V*. - Издавачка књижевница Зорана Стојановића (Сремски Карловци - Нови Сад), стр. 369 + Дијалектолошка карта штокавског наречја.
- Ивић + 3 1991 - Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Језички приручник*. - Београд (Радио-телевизија Београд), стр. 300.
- Ивић + 8 1998 - Павле Ивић, Митар Пешикан, Мато Пижурица, Бранислав Брборић, Радојко Гачевић, Драго Ђупић, Егон Фекете, Милорад Дешић, Јован Вуксановић, *К новој јисменосици*. - Београд (Научна књига), стр. 190.
- Костић 1999 [1964] - Проф. др Лазо М. Костић, *Крађа српског језика (културно-историјска студија)*. - Нови Сад.
- Луковић 1994 - Милош Луковић, *Развој српског језика и његова у Србији (Прилози историји језика и језика у Србији)*. - Београд.
- Милосављевић 1999 - Петар Милосављевић, *О књизи Лаза М. Костића "Крађа српског језика"*. У: Проф. др Лазо М. Костић, *Крађа српског језика* (културно-историјска студија). - Нови Сад, [Првобитно изд. Баден. Швајцарска, 1964], стр. 101-131.
- Мишљење 1989 [1988] - *Mišljenje Ustavnog suda Jugoslavije*. У: *Odluke i mišljenja Ustavnog suda Jugoslavije* 1988. - Beograd, str. 377-378.
- Николић 2000 - Мирослав Николић, *Образложени речник српског језика*. - Београд (Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Палчић [извршни издавач]), стр. XVI + 1400.
- Одлука Одбора бр. 2 1998 - *У одбрану досијојанска српске језичке науке (Саопштење надлежних комисија Одбора за стандардизацију српског језика [поводом Слова о српском језику])*. - Језик данас (Нови Сад), III/8, стр. 5-8.
- Одлука Одбора бр. 4 1998 - Спој незнања, измишљања и ароганције (Став Комисије за односе с јавношћу и решавање неодложних питања [ново реаговање поводом *Слова о српском језику*]). - Језик данас (Нови Сад), III/8, стр. 9-11.
- Папић 1982 - Митар Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*. - Сарајево, 1982.
- Петровић 1996 - Драгољуб Петровић, *Школа немачког језика*. - Нови Сад (Цветник), стр. 453.
- Правопис 1993 - *Правопис српског језика. I. Правила и њихови основи. II. Речник уз Правопис*. Приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица. Нови Сад (Матица српска), 1993, стр. 503.

Радовановић + 7 1996 - Милорад Радовановић, Бранислав Брборић, Иван Клајн, Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Ђупић, Митар Пешикан, *Српски језик [на крају века]* - Београд (Институт за српски језик САНУ и Службени гласник). [Исти текст у исто време, без синтагме *на крају века*, објављен у Ополу, Пољска].

Реметић 2000 - Slobodan Remetić, *Актуална језикова ситуација на српској језиковој територији*. In: *Die Südosteuropa-Wissenschaften im neuen Jahrhundert. Akten der Tagung vom 16.-19. 10. 1999 an der Universität Leipzig*, (Harrassowitz Verlag, Wiesbaden), str. 209-217.

Станојчић, Поповић 1995 - Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамајлика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд.

Телебак 1998 [1996] - Милорад Телебак, *Говоримо српски. С лакоћом до језичке културе*. Друго, измењено и допуњено издање. - Бања Лука-Приштина (Нови глас-Народна и универзитетска библиотека), стр. 347.

FROM ONE LANGUAGE TO THE THREE ONES: THE SUPERIORITY OF POLITICS TO LINGUISTICS

Summary

The author talks about the strong, often decisive influence of politics upon the development and understanding of language opportunities, upon a specific spite of political history, which, in the case of the standard language of Serbs and Croats, was so superiorly victorious in its battle with language history. The political motifs stand in the basis of decisions of Croatian Parliament, i. e. of determination of Croat national movement at the end of 19th century, which took the Vukovian (Serbian) model of the literary language and made the Croatian language standard of it, i. e. the Croatian literary language, of course with the already existing Croatian terminology. That historic act produced the national croatianization of all Štokavian speaking Roman Catholics and abolished the possibility of Kajkavian or Čakavian dialects to carry the burden of Croatian language standardization. The author agrees with the opinion of Pavle Ivić, the most outstanding Serbian linguist in the 2nd half of the 20th century, that the "abandonment of Kajkavian literary language was the most brilliant political move the civil Zagreb had ever made". One might say now that at first one language was chosen by Croats among the three ones (Štokavian, Kajkavian, and Čakavian), and a century later - the chosen one (Štokavian) was sociolinguis-

tically divided into three ones. It is of course another thing that the three “new” national standrads - Serbian, Croatian, and Bosniac - represent the same standard language system without any serious changes after the disintegration of the former Yugoslavia, *the same standard language with three different names*, “the same language”, in terms of the Croatian linguist Dalibor Brozović, “in the meaning of - that one, but not the other language, and not the same one in the meaning of - such one, but not the different language”. So, it is even nowadays the question of *the same standard language*, whose *national varieties* are formally called *languages*, among which the last one belonging to Bosniacs - with the obvious terminological error in view of the fact that there are three *Bosnian* varieties, three *Bosnian (and Herzegovinian)* languages in Bosnia and Herzegovina and elsewhere. The persistence of Bosniacs with the name of “Bosnian language” may, naturally, bear only the bad mood with peace-making Serbs and Croats, who - with their insisting on the only acceptable label: the *Bosniac language* - practically play the role of protectors of *Bosniac national identity* of Slav Muslims, designated as Bosniacs after the war in 1992-1995.

(Translated by the author.)